

Destandan Halk Hikâyesine Beden Tasvirleri

Muharrem Kaya

Destanlardaki beden tasvirleriyle ilgili çözümleme de aslında bedenin mitolojik singeler açısından incelenmesine dayanmaktadır. *Öğüz Kağan* ve *Manas* gibi Türk destanlarında bedenin mitolojik anlamlar yüklendiği görülmektedir.

Uygurca *Öğüz Kağan* destanında, *Öğüz*'ün yüzü ve bütün vücudıyla ilgili yapılan tasvirler, âdeta mitolojik kutsallıkların *Öğüz*'ün vücuduna yansımaları gibidir: *Gömgök, gök manisiydi, bu oğlanın yüz rengi, / Kıpırtıl ağırıyla, ayaş gibiydi benzi. / Al al idi gövdesi, saçları da kapkara! / Perilerden de güzel, kaşları var ne kara! / Öküz oyağı gibi, idi sanki oyağı! / Kırdan bileği gibi, idi sanki bileği! / Benzer idi omuzu, tıpkı samurunağı! / Göğsü de yakın idi, koca ayınmıne! / Bir insan idi, fakat, tıyylele dolu idi! / Vücudunun her yeri, kullarla dolu idi!*¹ *Öğüz Kağan*'ın yüzünün gök rengi olması, Gök Tanrı ile bağlantısı olduğunu belirtmek, onu kutsal ve asil olarak göstermek için kullanılmıştır. *Öğüz Kağan*'ın ordusuna yol gösteren kurt da gök tüylü, gök yeleklidir.² Kurt, Gök Tanrı'nın bir elçisi,

Yrd. Doç. Dr. Muharrem Kaya, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.

¹ Bahadır Oğel, *Türk Mitolojisi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 115.

² *age*, s. 134.

onun yeryüzündeki kutsal ruhu veya Oğuz Kağan'ın ordusunu koruyan totem ruhu olarak yorumlanabilir.

Oğuz Kağan, Tanrı'ya yalvarırken etraf kararır ve gökten bir ışık düşer. Gökten ışıkla yeryüzüne inen bir kız götürür, bu onun ilk karısı olur: *Oğuz Kağan yürtüdü, yakınına ışığı/ Ounduğunu gördü, ortasında bir kızını/ Bir ben vardı başında, ateş gibi ışığı/ Çok güzel bir kızdı bu, sam-ki Kutup Yıldızı/ Öyle güzel bir kız ki, gülse gök güle durur!/ Kız ağlamak istese, gök de ağlaya durur!*³ Bu kız, kendi toplumunun av alanını tehdit eden gergedanı öldürdüğü için Oğuz Kağan'a verilen, âdeta Gök Tanrı'nın bir ödülüdür. Kızın alınındaki ışıklı ben, tıpkı gökteki Altın Kazık (Kutup Yıldızı) gibi parlak.

Kutup Yıldızı, Demir Kazık, Altın Kazık diye adlandırılır ve göğün eksenini, "göğün direğini" oluşturur. Orta Asya'da ve Anadolu'da, dünya, gezegenler, yıldızlar ve yıldız burçlarının ona zincirle bağlı olarak uzayda hareket ettiğine inanılır.⁴ Ayrıca Oğuz Kağan'ın ağaç kovduğundan çıkan ikinci karısının gözleri de gök rengidir: *Ağacın kökünden da, bir kız oturuyordu/ Gözü gökden daha gök, bu bir Tanrı kızaydı/ İrmak dalgası gibi, saçları dalgalıydı/ Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan.*⁵

Örneklere Gök Tanrı inancına dayalı yüzün ve gözün gök rengiyle nitelenmesinden, Türk kozmolojisinde önemli bir yer tutan Kutup Yıldızı'ndan bahsedilmiştir. Bunların kullanılmasının sebebi Oğuz Kağan'ın ve Gök Tanrısıyla yer-su iyelerinin bir hediyesi olan kızların, ne kadar kutsal olduğunun vurgulanmak istemesidir. Bu sebeple eski Türk mitolojisinin en önemli kutsal varlıkları kullanılmıştır. Ayrıca Samanların iki karısı olduğu, bunlardan birisinin "Gök'ün kızı", diğ-
rinin de "Su'yun kızı" olduğu da kaynaklarda yer almaktadır.⁶ Gök (Tanrı) ile yer-su (ruhları), iki kutsal alandır ve bu alanlardaki unsur-

larda ilgili olmak, onlara benzetilmek, kutsallığı da beraberinde getirmektedir.

Oğuz Kağan'ın gözlerinin al, ağzının ateş gibi olması ise onun hem güçlü olduğunu hem de mitolojik bir kahraman olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Altay ve Sibirya efsanelerinde "gözleri ateşli ve göğsü de alev alev yanan çocuklar" yer alır.⁷ Böylece Oğuz Kağan, bir boyun, milletin kökenindeki kutsal ilk kahraman olarak gösterilmiştir.

Oğuz Kağan'ın vücudunun tamamen tüylerle kaplı olmasını, yine onun ilk yaratılan insanlarla bağlantılı, insanlığın yaratılışındaki, kökenindeki bir kahraman olarak gösterilmek istenmesiyle açıklamamız gerekir. Altaylarda derlenen Türk yaratılış mitlerinde ilk insanın tıpkı hayvanlar gibi tüylü olduğu⁸ belirtilmiştir. Fakat insanın Şeytan tarafından tükürlülere kirletilmesinden sonra bunların döküldüğüne inanılır.

Oğuz Kağan'ın ne kadar güçlü ve olağanüstü olduğunu anlatmak için benzetildiği⁹ hayvanlar da önemli hayvanlardır. Bunlar, gençken at sürmeleri güttüğü, çobanlık yaptığı, avcılıkla uğraştığı¹⁰ açıkça belirtilen Oğuz Kağan için farklı anlamlar kazanmıştır. Daha doğrusu bu işlemlerle uğraşan toplumlar için değerli olan hayvanlardır bunlar.

Hayvanlara benzetmenin temelinde "hayvanlar gibi güçlü olma isteği ve onlardan korunabilmek için onlara benzeme endişesi" bulunduğu inanılmakta; hayvan biçimine girme isteğinin ise sibirle insanın hayvan kılıfına girerek onların gücüne, süratine sahip olma isteğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca Samanların hayvan kılıfına girebildiklerine inanıldığı da kaynaklarda belirtilmektedir.¹¹

³ *age.*, s. 117.

⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 180-185.

⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 117.

⁶ *age.*, s. 141.

⁷ *age.*, s. 137.

⁸ *age.*, s. 483.

⁹ Mehmet Kaplan, *Oğuz Kağan Destanı*, Dergah Yayınları, İstanbul 1979, s. 62.

¹⁰ Ögel, *age.*, s. 115-117.

¹¹ Yaşar Çoruhlu, "Uygurca Yazılmış Oğuz Kağan Destanı'ndaki Bazı Unsurların Türk Sanat Tarihli ile İlişkileri Üzerine Notlar", *Türkistik Araştırmaları Dergisi*, S. 6, Mart-maraz Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1991, s. 88.

Öğüz Kağan'ın ne kadar güçlü olduğunu vurgulamak için benzer me unsuru olarak kullanılan hayvanlardan kurt, Orta Asya'da âdetâ totem haline dönüştürülmüş bir hayvandır. Öncelikle kurt, avcılık yapan bir toplum için model alınabilecek bir hayvandır.

Asya'daki pek çok Türk boyunun kurtu ata hayvanı olarak kabul ettiği Çin kaynaklarında da yer almıştır. Kök Böri, kutsal gökle bağlantılı kuttur. Ayrıca kurt, verimlilik ve bollukla ilgili olarak düşünülmüştür.¹² Kurt, Öğüz Kağan'ın ordusuna yol gösteren bir kılavuz işlevi üstlenmiştir. Burada hem totem hem de ata ruhu olarak yorumlanabilecek bir görülmektedir. Anadolu'da, kurt derisi, dişi taşımanın nazardan koruduğuna inanılır; lohusa kadına al basmaması için yatağının altına kurt derisi koyarlar; korkak insanları yüreklendirmek için kurt yüreği yedirirler.¹³

Öğüz'un ayasının güçlülüğü itibarıyla benzetildiği öktüz ise kendisinden türetilen bir ata hayvandır. Boğa ve öküz, eski Türklerde alplık ongunu, timsali olarak görülmüştür. Koç ve boğa gibi boynuzlu hayvanlar, bereketin sembolü olmuştur. *Dede Korkut Kitabı*'nda boğa, güç, kuvvet ve yiğitlik için kullanılmıştır. Bu hayvanların boynuzu da gökle, ayyla bağlantılı olarak bir kutsallık arzemektedir.¹⁴ Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan hilal in tüeme ve bereketle bağlantılı olarak boynuzla ilişkilendirilerek yorumlandığı da görülmektedir. Ay, orman ruhunun simgesi olarak belirtilir. Ayrıca av iyesi kabul edilir. Bu kutsallığı sebebiyle tıpkı kurt gibi adı tabu sayılmış, farklı adlandırmalar yapılmıştır.¹⁵

Öğüz Kağan'ın bedeninin tasviriyile ilgili kutsallık ve olağanüstü varlıklara benzerme, bunların "bir soyacağı özer" olduğunu düşündürmüştü, Öğüz'un ise "canlı bir totem direği" olarak yorumlanmasına se-

beep olmuştur.¹⁶ Öğüz'un vücudunun başı gökyüzüyle, gövdesi ve ayakların yer yüzündeki unsurlarla bağlantılı anlatılmıştır. Bu noktada, beden, evrenle birlikte özdeşleştirildiğini belirtmek gerekir. Özellikle Hint mitolojisinde ev-evren-insan bedeni özdeşliği bol bol kullanılmıştır.¹⁷

Manas destanında bazı şahısların beden tasvirleri yapılırken, kişilik özellikleri belirtilirken hayvanlara benzermeler yapılır. Mesela Acı Bay adlı yiğit, aygur gibi güçlü geneli, kaplan gibi gevik, ürkütücü seslidir. *Uzaklardan saldıran kaplan gibi*, *Acı Bay'a haber salı* / *Aygır geneli, kara dilli*, *Haykırı colbors gibi*, *Acı Bay'ı ne yapayım* / *Karanlıkta yol bulam*, *Aygır geneli, kara dilli*, *Zarif doğan Acı Bay*.¹⁸ Manas'ın yakın dostu Alınan Bet ise şöyle tasvir edilir: *Kaplan doğan Alınan Bet* / *Haykırı kaplan gibi* / *Alınan Bet'e haber salı* / *Cölonüş Sırtta yamacı gibi*, *Gök yeli erkek böri gibi*, *Alınan Bet kalkıcana* / *Kara kanlı, gök bitti*, *Gök yeli, dağ gibi Alınan Bet* / *Salıncı colbors gibi*.¹⁹

Manas'la ilgili nitelermeler ise şu şekildedir: *Ondan özege sen varırsan*, *Omanında ayya benzeren*, *Tepede colborsa benzeren*, *Sarı gözli ark yaradlı*, *Gölgeli tarıfta kışlayan*, *Anadan canı düşüğünde* / *Koyun bağı gibi kara kan*, *Sağ elinde bulunan*, *Göz kapagı yüsek, kaşı alçak*, *Kızıl gözü, yüzu sarı*, *Kanlı doğan Er Manas*, *Gölgede gönü büyüyen*, *Gönü ile nazlı büyüymüş*, *Aşıkı kuyruk sokumu*, *Cakıp Bay'ın dusu*, *Asil doğan Manas'ı* / *Yetip haber verinüz*,²⁰ *Kumral sakallı, saz benizli*, *Kaplan doğan Er Manas* / *Böri gözli, kuru bıyıklı* / *Kaplan doğan Er Manas*,²¹ *Bozadır dağı eteği gibi*, *Gökteki Huda Tarnı gibi*.²²

¹⁶ Jean-Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bükler ve Hayvanlar*, çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan, Kabalet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 326.

¹⁷ Mircea Eliade, *Kutsal ve Dinî, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1991, s. 150-156.*

¹⁸ Naciye Yıldız, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahli-ler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 85.

¹⁹ age., s. 94-95.

²⁰ age., s. 138-139.

²¹ age., s. 141.

²² age., s. 146.

¹² Celal Beydili, "Kurt", *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2005, s. 350-354.

¹³ Percev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, K Kitablığı, İstanbul 2003, s. 80, 135.

¹⁴ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalet Yayınları, İstanbul 1999, s. 145-146.

¹⁵ age., s. 139-140.

Manas, avcunda kanla doğmuştur (Kan Çora). Avcunda kanla doğmak, kutsal kahraman olma özelliklerindendir. Alman Bet'in benzetildiği dağ ise Türk mitolojisinde dünyanın eksenini oluşturan. Ayrıca bir cam fanus gibi olan gökyüzü, yüksek dağların zirvesine dayanmaktadır. Eğer dağların başı "kertilirse" gökyüzü yeryüzüne çöker ve kaynamet kopar.²³ Bu alıntılarda geçen at unsuru, Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir. Destan kahramanlarının en önemli yardımcısıdır. Şaman ayinlerinde, şamanın gökyüzüne çıkacağı bineği ve kurbanlık hayvanıdır. Çin kaynaklarında göğe sunulan en önemli kurbandır.²⁴ Atların kökeni de suya, rüzgara, mağaraya bağlanarak kutsallaştırılmıştır. Kaplan, Eberhard'ın Çin kaynaklarından aktardığına göre Kırgızların ata hayvanıdır. Türk mitolojisinde dört yönden biri parıltı, yıldız grubundan biri de yine onunla ilgilidir. Kaplan, güç ve yiğitlik sembolü olarak pek çok edebî eserde yerini almıştır.²⁵

Aslan, gökle bağlantılı olarak kutsallaştırılan hayvanlardandır. Türk sanatında kanatlı aslan figürlerinin varlığı bunun delilidir. Aslan, güç, kuvvet, taht timsali olarak Türkler arasında yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Aslanın kütkremesi, Budizmde, Hristiyanlık ve İslamiyet'te inananların uyarılması şeklinde bir anlam kazanmıştır.²⁶ İslâmî kültürde, aslan, Hz. Ali ile özdeşleştirilmiştir.

Doğan Batır adlı Kazak destanında kahramanın görünüşü, hayvanlara benzetilerek tasvir edilir: *Geliyor bir oğlan, / Kurt yüzü boz oğlan, / Arslan gibi yürekli, / Yolbars gibi bilekli, / On sekiz yaşındadır yabuz oğlan, / Kırnak kemüğü kapı gibi, / Kaygıyla ah çekip, / Gözüünün yaşı göl olan oğlan.*²⁷

Kahramanın bedeni hem hayvanların sembolik anlamlarına hem de abartılı benzetmelere dayalı olarak güçlü gösterilmiştir. *Dede Korkut*

Kitabı'nda da "yırtıcı kuşun yavrusu (...) Amut suyunun aslanı, Karacugün kaplanı" Kazan,²⁸ "at ağzılı Aruz Koca"²⁹ gibi hayvanlarla insanlar arasında güçlülüğü belirtmek için bağlar kurulmaktadır. Bu eserde, hayvanlar, sadece geçim vasıtası değildir, sosyal ve kültürel hayatın çeşitli unsurlarına da etki etmişlerdir.³⁰ *Dede Korkut Kitabı*'ndaki kahramanların çeşitli özellikleri incelenmiştir.³¹ Burada konumuz gereği kahramanların bedenleriyle ilgili unsurlar üzerinde durulacaktır.

Beyrek'i kızkardeşleri onu aslana benzeterek anlatırlar: *Sallana sallana yürütiyümden / Aslan gibi duruşundan / Arkaya dönüp bakışından / Ağabeyim Beyreğe benzetiyorum ozan seni*³²

Tepegöz, Oğuz boyunun başına bela olunca Kazan Bey, onunla savaşmaya gider. Bu savaşı daha sonra Basat'ı şöyle anlatır: *Kara ejderha oldu Tepegöz / Gök yüzünde çevirdim yememedim Basat / Kara kaplan oldu Tepegöz / Kara kara dağlarda çevirdim yememedim Basat / Kütkremiş aslan da bre / Ben Kazan gibi olmayasın Basat.*³³ Bu alıntıda Tepegöz'ün kara ejderha, kara kaplan, kütkremiş aslan haline dönuştüğü, Kazan'ın onu gökte, kara dağlarda, kalın sazlarda yememediği belirtilmektedir. Bu şekilde bedenden bedene dönüşerek savaşmak,³⁴ iki şaman arasında yapılan savaşlara benemektedir. Ak ve kara şamanlar arasında yapılan savaşlarda da bunların sürekli beden değıştirdiği anlatılır. Evliya menkıbelerinde de "don değıştirme" motifi olarak görülebilen olağanüstü-lükler de bu şamanlık unsuruna bağlıdır.

²⁸ Muharem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1971, s. 28, 85.

²⁹ *age.*, s. 29

³⁰ Mehmet Kaplan, "Dede Korkut Kitabında Hayvanlar", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar* 1, Dergâh Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1992, s. 55.

³¹ Othman Şaik Gökyay, *Destan Korkutdan Kitabı*, MEB Yay., 2. baskı, İstanbul 2004, s. CVII-CLXXXV.

³² Muharem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1971, s. 52.

³³ *age.*, s. 175.

³⁴ Fuzuli Bayat, *Türk Şaman Metinleri (Efsaneler ve Memurlar)*, Piyarite Yayınları, Ankara, 2004, s. 174-212.

²³ Bahaaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 423-464.

²⁴ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalet Yayınları, İstanbul 1999, s. 140-141.

²⁵ *age.*, s. 137-138.

²⁶ *age.*, s. 136-137.

²⁷ Mehmet Aça, *Karak Türklerin Destanları ve Destanlık Geleneği*, Kömen Yayınları, Konya 2002, s. 184.

Rubun aynı kalarak bedenini değişmesiyle ilgili bir başka örneği *Alday-Buğu* adlı bir Tıva kahramanlık destanında görüyoruz. Bir şaman gibi yer altına inen *Alday-Buğu*'nun oğlu *Han-Buuday*, yer altının kötü ruhu, kağanı *Ertik-Lovu*'na yakalanmamak için değişik bedenlere dönüşür: *Han-Buuday o göle çaptırıp gelip/ Güzel boyunu ödeğe dönüp/ Yüzüp geçmeye başlamış/ Ertik-Lovu kağan otağından çıkıp/ "Şurada yüzen güzel boyunu ödek/ Bizim alenin ödeği değil/ Aydınlık alenin ödeği" diye bağırır/ "İşte şimdi tanıd" diyecek/ Güzel boyunu güzel sunaya dönüşüp/ Geçmeye devam etmiş/ Ertik-Lovu kağan yine:/ "Bizim alenin güzel sunası değil/ Aydınlık alenin güzel sunasıdır bu" diye bağırır/ Han-Buuday giderken/ "İşte şimdi tanıd" diyerek/ *Kaz olup kalınış/ Ertik-Lovu kağan yine tanıyıp kalınış/ Han-Buuday sarı ala kağı olup kalınış/ Ertik-Lovu kağan yine tanıyıp kalınış/ Böyle olanca Han-Buuday/ Su köpüğüne dönüşüp/ Yüzüp geçiormiş.*³⁵*

Kazak Türklerinin bir destanı olan *Er Töstik*'te de benzer bir durum görülür. Yer altına düşen *Er Töstik*'in karşısına iki safı, iki boz, iki kara yılan çıkar. *Er Töstik*, bunlardan hiç korkmamasını öğütür: "Bir yılanı dinler, daha sonra bu yılanlar birer insana dönüşürler: "Bir ara döşekteki iki san yilandan birisi ulu kişi, diğeri de onun karısı olur./ Hoş geldin *Er Töstik*! Yer altındaki halk da seni rencide etmez, derler./ İki boz yilandan biri yakışıklı bir yiğit, diğeri güzel bir kız olur. Onlar da:/ Yer üstünün *Er Töstik*'i, yer altına hoş geldin. Yer altının alpları, hünerbazları senin şilavından tutarlar, derler./ Kapı yanındaki iki kara yılan iki kara hizmetkar şekline dönüşürler. *Töstik*'in huzuruna gelip kol kavuşurup dururlar."³⁶

Dede Korkut Kitabı'nda *Tepegöz*'le *Basat* karşılaşınca *Tepegöz*, ona kim olduğunu sorar. *Basat*'ın cevabında mitolojik temele dayalı unsurlar vardır: *Babamın adını sorar olsan koca ağaç/ Anamın adını dersin kükreniş aslan/ Benim adımı sorarsan Arıuz oğlu Basattır.*³⁷

Türeş miterinde ağaçtan ve hayvandan türeme de görülür. *Basat*'ın bu cevabında kendi bedeninin, insan soyunun kökenindeki kutsal varlıklarla bağlantısı vurgulanmaktadır. Metinde *Basat*'ın bebekken aslanlar tarafından büyütüldüğü belirtilir. Burada bir insanın hayvanlar tarafından bakılmasından çok aslanı totem olarak kabul etmiş bir topluluk tarafından büyütüldüğü de düşünülebilir. Türklerin türeyiş miterinde erkek veya dişi kurttan, geyikten, kugudan türeme görülmektedir.³⁸ Yine bu anlatılarda bunları doğrudan hayvan olarak kabul etmek yerine, o hayvanı totem kabul eden topluluğun bir kadını, erkeği olarak görmek daha akılcı olacaktır. Zira insan ve hayvan dışının farklılığı, bir hayvan-insanın doğmasını mümkün kılınmaktadır.

Kan Turalı, sevdiği *Selcen Hatun*'u halk hikâyelerinde de görülen servi boylu, kızıl yanaklı, kara kaşlı, kara saçlı bir kadın olarak tasvir eder. Kan Turalı, *Selcen Hatun*'a destanlarda sıkça kullanıldığı gibi aslan soylu diyerek onun ne kadar asil olduğunu vurgular: *İşıl işıl da-yan ince elbiseli/ Yere basmayıp yürüyen servi boyunu/ Kar üzerine kan damlamış göbi kızıl yanaklı/ Çift badem sığmayan dar ağzını/ Ressamların çizdiği kara kaşını/ Kurumsu kırk tütam kara saçını/ Aslan soylu sultan kız.*³⁹

Karakçık Çoban için "Yiğitler ejderhası Karakçık Çoban"⁴⁰ tabiri kullanılmaktadır ki ejderhaya benzeme de, onun gücünü belirtmek içindir.

Kazan'ın karısı *Burla Hatun*, oğlu *Urüz*'a şöyle seslenir: *Penceresi altın otağının kabzası oğul/ Kaza benzer kuzum gelinimin çiçeği oğul.*⁴¹

Destan ve halk hikâyesi türleri arasında bir geçiş dönemi eseri olan *Dede Korkut Kitabı*'nda şahısların tasvirleriyle ilgili hem hayvan hem çiçekle ilgili benzetmelerin kullanılmış olması bu geçişin bir başka örneğini oluşturur. Destanlarda hayvanlar insan bedenini tasvirde

³⁵ Metin Ergun, Mehmet Ağa, *Tıva Kahramanlık Destanları*, C. 1, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 235-236.

³⁶ Ağa, age., s. 137.

³⁷ Muharem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1971, s. 181.

³⁸ Baheddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 13-114, 419-493.

³⁹ Muharem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1971, s. 157.

⁴⁰ age., s. 32.

⁴¹ age., s. 41.

kullanılırken burada, halk hikâyelerinde daha sık geçen "çiçek" de tasvir unsuru olmuştur.

16. yüzyılda aşkıllık geleneğinin oluşmasıyla destandan halk hikâyeseliğine doğru bir gelişme olmuştur. Toplumun dış düşmanlarıyla mücadeleyi anlatan destan edebiyatının yerini alan, toplum içindeki din, mezhep, sosyal sınıf, ekonomik farklılıklardan dolayı seven insanların ayrılıklarını ve kavuşma mücadelelerini anlatan halk hikâyeleri⁴² de önemli bir sözlü kültür alanı olmuştur.

Pertev Naili Boratav, bazı halk hikâyelerinde güzellerin tasviri yapılırken yazılı kaynaklardan klişeler alınıp kullanıldığını belirtir. Buna bir örnek olması için şu klişeyi verir: *Afet-i cihan, hükmi Süleyman, bir kargı gerdan, Zelhâ-yı sâni, Yusuf-i zaman, ah al-kırmızı kırmızı, her bir kırmızı değer yüzbin kırmızı (alın); yamağma bir fiske vursan bal palazesi gibi, kırk gün kırk gece tüm tın tıtır.*⁴³

Buna bir başka örnek: *Güzel yüzlü, şirin sözlü, şahın bakışlı, kelkik sekişli, boylu bostlu, saçı ibrîşim telli, ak tenli, yumuşak budlu, kog alnu gr-bi yumru yumru toharlu (?) , yağ içre besli böbrek hanavurtu, serü kad, halehad, püsileleb, sib-gab-gap.*⁴⁴

Yazılı kaynaklardan sözlü anlatılara geçen bir başka kalıp ifade ise şöyledir: *O sürmeli gözlerini eydün Lefî Şaha ele bahirdi ki, yorgun maral kını... Mehriban Sultan çoh güzel idi. Bulut arasından ay doğan kını Lefî Şahın gözüne göründü. Mehriban Sultanın güzelliğinin bir yarpağını size oluyah: Dü çesm-i afet, müjgan-ı hürret, gılsan nezaket, etr-i melahat, Buhag ebyat, sineşi seyhah, zülfi zulumat, cep-i malîyet, melek secadah, bir bedir sıfat, dehanı nebat. Ayın on dördü kını, Yusuf u Züleyhanın yirmi dört güzelliğinin on ikisi onda hermelanmıştu.*⁴⁵

⁴² Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınları, 4. baskı, İstanbul 1982, s. 52.

⁴³ Pertev Naili Boratav, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeseliği, Adam Yayınları, İstanbul 1988, s. 44.

⁴⁴ İlhan Başgöz, "Türk Halk Hikâyelerinde Söz Kalıpları", Folklor Yazıları, Adam Yayınları, İstanbul 1986, s. 47.

⁴⁵ Mustafa Cemiloglu, Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, Bursa 1999, s. 154.

Ferhat ile Şirin hikâyesinde Ferhat'ın tasviri yapılırken gül, şim, kâfur'dan yararlanılır. *Amma bu nakkâşın bir de oğlu var idi adına Ferhad diler idi ol dahi babası gibi hünéri ve henüz onbeş yaşında devlet tâci izzet ü şeref kaftanı üzerinde kısı siyah kirpikleri siyah ak gerdan beñleri siyah kendi göybet beyaz ruhleri gül gözleri madmür şim ü ten kâfir beden bir mâh-ı âb idi kim yüzüne bir kerre bakan cân ü gönülden meftûn olur idi.*⁴⁶

Kerem ile Aşlı hikâyesinde Kerem, sevdiği Aşlı'yı değişik türkülerde şu şekilde tasvir eder: *Ben de bildim bir Keşişin kırsın/ Seherde açılmış dañ yıldırım/ Sen İsâ'nın ben Muhammed gülü.*⁴⁷ *Birîn beñzedim fidan/ Yanar âdesi sadı cân/ Dışdım yandım yana yand/ Sağı sümbül leyâm girmiş/ Siyâh zülfin mâh yüzine/ Tarayıp düzenim girmiş.*⁴⁸ *Rengi lâlê büydan/ Çok zamandır haber gelmez yândan/ Bulbul aşm dışı gülünden/ Şimdi fırsat hâra düşdi.*⁴⁹ *Biraz balıya çekmiş ince belini/ Boyı berîzer selvi dâlna/ Benim yaovrum incelerden incedir/ Göğsünde gül memeleri goncadır/ Sağı sümbül topuğundan yücedir/ Bir telni virmem dünyâ malına/ İncü müdir sedef müdir dışları/ Kalem ile çekilmişdir kaşları/ Sağ yanında siyâh siyâh saçları/ Salındıkça döker ince beline.*⁵⁰ *Kelkik gibi sekişliden/ Göğsi elvân nakşlidan/ Bir harâmı bakışlidan/ Ben dönertim gönül dönmey.*⁵¹

Kırmanşah hikâyesinin İğdır varyantında, Kırmanşah'ın annesi Mehbur'un tasviri şöyle yapılır: *Efendim benim hayat yoldaşı olsa olsa Elbeyloğlu Ali Bey'in gıza ince belli, dudak dilli, kelem gaşlı, elma yandlı, bilur buhalı Mehbur bütün varını vermez az gelir.*⁵² Kırmanşah'ın sevdası Mahperi, bir gonca gül olarak belirtilir: *Mahperi asgına yandım kül oldum, / O bir gonca güldü ben bir dil oldum.*⁵³ Yine Mahpe-

⁴⁶ Metin Özaslan, Ferhat ile Şirin Mukayeseli Bir Arayışma, Doğu Kültürhanesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 215.

⁴⁷ Ali Duyamaz, Kerem ile Aşlı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Arayışma, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 256.

⁴⁸ age., s. 258.

⁴⁹ age., s. 259.

⁵⁰ age., s. 264.

⁵¹ age., s. 288.

⁵² Ali Berat Alprekin, Kırmanşah Hikâyesi, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 271.

⁵³ age., s. 290.

ri'nin bir tasviri: *El götürdü, dal gerdandan on dört örük yasemen saçın bir gusmunu saz talhisi yaparad bahalın Kırmızı a ne dedi:*⁵⁴ Mahperi, Kırmansah için, "gül yüzü beyim" ifadesini kullanır: *Gül yüzü begimi aldin elinden/ Pervane tek yakdin çiraga beni.*⁵⁵ Kırmansah için sevdiği ise "selvi-revan" dır: *Özin met eyle selvi-revanı/ Ben o gözellerin hamı görmüşem.*⁵⁶ Kırmansah'a göre Mahperi'nin "göğsü bağistan" dır: *Seraser miltanım halatın satranç/ Göğsü bağistanım bana mı geldin.*⁵⁷

Âşık Garip'in sevdiği Şah Senem de gül yüzüdür: *Basma döndüğün gül yüzü Senem*⁵⁸ Garip için de aynı şekilde gül yüzü⁵⁹ tabiri kullanılır. Başka bir Âşık Garip anlamasında, Şah Senem'in yüzü aya, güneşe, saçı sümbüle benzetilir.⁶⁰

Avcı, av mazmununa bağlı bir şekilde Senem, meral diye nitelebilir. Senem, gözü ala, zülfü siyah, ak eli, iki eli kınalı, koyunu tomurcuk memeli, al velleli, yeşil başlı şeklinde tasvir edilir.⁶¹ Ercişli Emrah ile Selvihan hikâyesinde, Emrah'ın beden tasviri üzerinde durulmamasına rağmen Selvihan'ın güzelliği birçok yerde tekrarlanır: *On dört yasemen saç dalında bölük bölük, arkasında bir carıye bir tabla içerisinde saçları dokünüşdü.* "Bin nazıman Nazlı'nın elinde desdır çubuk, sağ solunda diğer cariyeler bahçıya Selvi'yi yendirdiler." "Bu gözüllük bunu göğşe yetirmiş, bir de çiçek ile bezediler."⁶²

Yukarıdaki örneklerde sevgilinin boyu inceliği ve uzunluğu sebebiyle servi/ selviye benzetilir. Gül, seven ve sevilen insan için güzellik unsuru olarak kullanılmıştır. Divan edebiyatında sıkça kullanılan âşık

ve masuğu belirtmek için kullanılan gül ve bülbül mazmunu da halk hikâyelerinde sıkça yer almıştır. Sümbül, şekli ve kokusu itibarıyla saç için, lâle, renginin kırmızılığıyla sevgilinin yanağı için, menekşe kokusu ve koyu rengiyle sevgili için kullanılmıştır. Fidan, gonca gibi bitkilerle ilgili unsurlar da gençliği, körpeliği anlatmaya yarar. Sevgilinin bulunduğu mekân da bağ, bahçe, gülistandır.

Sevgili için ceylan, maral, gazal, geyik gibi av hayvanlarının da beden tasvirinde kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise seven ve sevilen arasında av ve avcı ilişkisinin kurulmasıdır. Sevgili, destan edebiyatında da gördüğümüz aya benzetilmiştir. Destanlar ve halk hikâyeleri için beden tasvirleriyle ilgili örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Bu eserlerdeki temel unsurları belirtmek amacıyla sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Destanlarda bedenle ilgili benzetmeler, gök ve yerdeki kutsal varlıklara bağlı olarak yapılır. Bunlar hem kozmolojik unsurlara hem de sosyal hayata, geçim tarzına bağlı olan hayvanlara dayalı benzetmelerdir. Özellikle yeryüzündeki kutsal at/ana hayvanlarının bu benzetmelerde önemli yeri vardır. Avcılık ve çobanlık yapan toplumların destanlarında avcı için model olabilecek hayvanlar beden tasvirlerinde kullanılmıştır. Halk hikâyelerinde ise ay, güneş gibi gök unsurları, maral, ceylan, gazel gibi güzellikle bağlantılı olarak kullanılan hayvanlar ve özellikle şekli, boyu, rengi, kokusu, inceliğiyle çiçekler, bitkiler, ağaçlar beden tasvirinde sıkça kullanılır. Halk hikâyelerinde de tarım, hayvancılığa dayalı sosyal ve ekonomik yapı görülmektedir. Yerleşik hayat, kültürel kodlar halinde bu eserlere yansımıştır.

⁵⁴ age., s. 298.

⁵⁵ age., s. 314.

⁵⁶ age., s. 317.

⁵⁷ age., s. 321.

⁵⁸ Fikret Türkmen, *Âşık Garip Hikâyesi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974, s. 145, 165.

⁵⁹ age., s. 172, 192

⁶⁰ age., s. 260.

⁶¹ age., s. 142.

⁶² Muhan Bali, *Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi Varyantların Tesbit ve Halk Hikâyesi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973, s. 198.

KAHRAMAN BEDENLER

Mitten Destana Beden
Mehmet Ağa • 133

Oğuz Kağan'dan Dede Korkut'a Kahramanların Beden Tasvirlerinin

Sembolik Anlamları

Ali Duyumaz • 157

Alpamış Destanındaki Alpamış'la İlgili Beden Tasvirleri

Feyzi Çimen • 173

Köröğlu Destanının Türkmen Anlatımlarında

Bahşların Düşman Tipleri Tasviri

Halil İbrahim Şahin • 181

Destandan Halk Hikâyesine Beden Tasvirleri

Muharrem Kaya • 201

SPORCU BEDENLER

Gürbüz Türk Çocuğu

Makbule Sarıkaya • 217

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Beden Eğitimi ve Spor

Barış Doster • 237

KUSURLU BEDEN

Masallarda Bedensel Kusur

Kadriye Türkan • 253

Nâbî'den Çüce Dilîyle Yazılmış Bir Şiir

Dursun Ali Tökel • 267

BEDEN SÖZLÜĞÜ

Manzum Sözlükler - Beden Kelimeleri Sözlüğü

Atabey Kılıç • 277

Klasik Edebiyatta Beden ve Harf

Ömer Savran & Halef Nas • 301

Atabetü'l-Hakayık'ta Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimler

Aziz Merhan • 307

Klasik Şiirde Beden ve Mahlas-Lakap İlişkisi

Abdülkadir Dağlar • 315

Türkçede -n Ekiyle Yapılmış Organ Adları

Ayşe İlker • 337

BEDENE BAKIM

Osmanlı Döneminde Süslenme ve Bakım Ürünleri

Nejat Yentürk • 345

Dellek Kelimesi

Mahmut Sarıkaya • 355

Kayseri'de Kullanılan Yerel Bakım Ürünleri

Nahide Karahan • 365

BEDENİ MÜZİKLE TEDAVİ

Müzikle Bedeni Tedavi

Fulya Soyata • 371

Bedende Müziğin Terapötik Etkileri

Haşmet Alınölçek • 381

Edirne II. Bayezid Külliyesi Darüşşifasında Müzikle Tedavi

Alev Özbiçil • 389

BEBEK BEDENİ

Gebelik ve Doğum Sonrası Çocuğun Bedensel Gelişimine Yönelik

İnancı ve Uygulamalar

Mustafa Ağa • 401

Bebeğin Bedenine Yönelik Uygulamalar

Marie Helene Sauner-Leroy • 409

KİTABEVİ • 402

Kapak

Minyatir / Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen

Hülya Aşkın

Baskı

Çalış Ofset

Davutpaşa Caddesi No:8

Topkapı - İstanbul

Cilt

Bayrak Matbaası

İstanbul, 2009

ISBN 978-605-4208-31-9

T.C.

Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 0107-34-007408

Online Satış

www.kitabus.com

©KİTABEVİ Çatalçeşme Sk. No: 54/A Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel:(0212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks:(0212) 513 77 26

Beden Kitabı

Editorler

Emine Gürsoy Naskali - Aylin Koc

KİTABEVİ

15.12.2009
Cgk